

הרב ראובן דויטש
כולל דיינות, כרם ביבנה

בדיקת חמץ ליוצא לדרך

כידוע, בישיבות יוצאים הבחורים לחופשת בין הזמנים כשבועיים לפני חג הפסח, וצריכים לבדוק את חדרם משאריות החמץ שהיו שם במשך כל השנה. בשורות אלו נברר האם בדיקה זו דינה כמו הבדיקה שכל אחד עושה בביתו הפרטי באור לי"ד בערב פסח, או שגדרה שונה, ובמה הוא שונה.

מקור הדין

נאמר בגמרא פסחים (ו): "אמר רב יהודה אמר רב: המפרש והיוצא בשיירא קודם שלשים יום, אין זקוק לבער. תוך שלשים יום, זקוק לבער... אמר רבא: הא דאמרת קודם שלשים יום אין זקוק לבער, לא אמרן אלא שאין דעתו לחזור, אבל דעתו לחזור - אפילו מראש השנה".

וכן נפסק בשו"ע (או"ח תלו, א): "המפרש מיבשה לים או יוצא בשיירא, ואינו מניח בביתו מי שיבדוק תוך שלשים יום, זקוק לבדוק (ולא יברך או על ביעור חמץ) (כל בו). קודם שלשים יום אינו צריך לבדוק (וכשמגיע פסח יבטלנו) (טור). ואם דעתו לחזור קודם הפסח, צריך לבדוק ואח"כ יצא, דחיישינן שמא יחזור ערב פסח בין השמשות ולא יהיה לו פנאי לבער".

האם יברך על בדיקת חמץ שלא נעשית בזמנה?

הרמ"א בסעיף א' סובר שהאדם לא יברך על הבדיקה הנעשית שלא באור לי"ד. ובביאור הלכה שם מובאת דעת הפרי חדש, שכל עת שחייב בבדיקה, הן בתוך שלושים יום לחג, הן בראש השנה ודעתו לחזור בחג, חייב לברך על הבדיקה.

ומובא בביאור הלכה שם, שזו גם דעת הרא"ה בסוגיה בפסחים (מובא בחידושי הריטב"א שם)^א.

הלכה למעשה פסקו רוב האחרונים כדברי הרמ"א, שלא לברך על בדיקה קודם זמנה, וצריך ביאור בשורש המחלוקת האם לברך על בדיקה הנעשית קודם זמנה או לא.

ברכת שהחיינו לפני בדיקת חמץ

בטור בהלכות פסח (סימן תלב) מובאות שתי שיטות בשם בעל העיטור בעניין ברכת שהחיינו לפני בדיקת חמץ: "ובעל העיטור כתב איכא מאן דמברך שהחיינו דהא מזמן לזמן קאתי, ואיכא מאן דאמר דלא בריך דהא לא קבע ליה זמנא, דהא מפרש בים ויוצא בשיירא ודעתו לחזור אפילו מראש השנה צריך לבדוק". ונראה לתלות מחלוקת זו במחלוקת שהובאה למעלה:

מ"ד שמברכים כל השנה על בדיקת חמץ, יסבור שאין לברך שהחיינו, כי זו מצוה ששייך לקיימה כל השנה, ומה שבודקים בערב פסח הוא כי זו היא הדרך הנכונה – להסמך את הבדיקה סמוך לחג הפסח, שבו יש איסור של בל יראה ובל ימצא, אבל התאריך כשלעצמו לא מחייב, ואם ברצון האדם לקיים את המצווה לפני זמנה, הרשות בידו. נמצא שמצווה זו לא נתייחדה לזמן מיוחד, לערב פסח, אלא מחמת ההכרח, אבל במהותה המצווה יכולה להתקיים בשלמותה אף קודם זמנה, ולכן צריך לברך על הבדיקה כל השנה, ולא שייך לברך שהחיינו על הבדיקה, שכן היא אינה באה מזמן לזמן.

ומ"ד שלא מברכים על בדיקת חמץ שנעשית קודם זמנה, א"כ בהכרח שישנו דין מיוחד באותה בדיקה המתבצעת בזמנה, אור לי"ד. זאת, בניגוד לבדיקה שנעשית כל השנה, שלמרות שיש חיוב בדיקה, הן אם הוא בתוך שלושים יום והן כשנמצא בראש השנה ודעתו לחזור בחג, אין גידרה של בדיקה זו שווה לבדיקה המתבצעת בזמנה, שמברכים בה על ביעור חמץ. ואף ברכת שהחיינו מברכים

א. עיין שם בביאור הלכה שמביא שיטה שלישית שבדיקה המתבצעת תוך שלושים יום הינה בברכה לעומת בדיקה הנעשית קודם שלושים יום.

דווקא על בדיקה שבזמנה. ולכאורה על שיטה זו יש לשאול, הרי זו מצוה שיכולה להיעשות במשך כל השנה ואין היא מצוה מזמן לזמן? אלא שבהכרח יש הבדל מהותי בין הבדיקה של אור לי"ד לבדיקה שנעשית במשך כל השנה. וצריך לעמוד על ההבדל הייחודי שקיים בבדיקת חמץ בזמנה.

מצות תשבתו - בקום ועשה או בשב ואל תעשה?

ובמנחת חינוך (מצות השבתת חמץ, מצוה ט, אות א) מופיעה חקירה בגדר מצות תשבתו: בתורה כתוב איסור של בל יראה ובל ימצא, ועוד צוותה התורה על מצות השבתת שאור מבתיכם. ומובאת חקירה בגדר מצות תשבתו - האם זו מצוה שעיקרה שלא יהיה חמץ בביתו, ואין האדם מוכרח למצוא חמץ כדי לבערו בפועל ולקיים בכך את מצות תשבתו, אלא שהעניין הוא שלא יישאר חמץ ברשותו ביום י"ד בניסן לאחר חצות, היום הזמן שבו נכנס איסור חמץ בפועל, וכאשר אין לו חמץ המצווה מתקיימת מאליה, ונמצאה שהמצווה במהותה מתקיימת בשב ואל תעשה, כי תכליתה הוא שלא יהיה חמץ ברשות האדם.

או שמצות תשבתו מתקיימת רק בקום ועשה, שצריך בפועל להשבית את החמץ מרשותו ודמי למצות ציצית, שמחד גיסא מי שאין לו בגד של ד' כנפות אינו חייב במצווה, ומאידך גיסא אין המצוה מתקיימת עד שיחזור האדם על בגד של ד' כנפות ויטיל בו ציציות, ובכך יקיים הוא את מצות ציצית. וכך יש לומר גם לגבי מצות תשבתו, שבזה שאין ברשותו חמץ אין הוא מקיים את המצווה, עד שבפועל יבער חמץ. ע"ש בהרחבה.²

ועל פי זה נראה להסביר את שורש המחלוקת שהבאנו לעיל: השיטה האוחזת שאין הבדל מהותי בין בדיקה הנעשית בערב פסח לבדיקה המתבצעת בשאר ימות השנה, עומק סברתה הוא שמצות תשבתו מהותה הוא שלא יהיה חמץ, והמצווה מתקיימת בשב ואל תעשה, ולכן גידרה שווה כל השנה, ולא שייך לברך שהחיינו על מצוה שתכליתה זהה כל השנה.

לעומת זאת, השיטה החולקת אוחזת שמצות תשבתו היא בקום ועשה. בהקשר זה, ידוע מה שכתבו האחרונים (מובא במשנה ברורה, תל"ו סק"ד), בביאור דעת הרמ"א

(ב). וראה שם, שכתב שחקירה זאת תלויה במח' רש"י ותוס' בפסחים ד: ע"ש ואכמ"ל.

מדוע אין מברכים על בדיקת חמץ שלא מתבצעת בזמנה): "דכשבדוק בליל י"ד תקנו לברך על ביעור חמץ לפי שמה שהוא מוצא בבדיקתו הוא מצניעו כדי לבערו למחר נמצא דהבדיקה הוא התחלת הביעור משא"כ כאן שלא יבערו מן העולם וישתמש בו כשאר הימים אלא שהוא מפנהו (את החמץ) מבית זה".

ולפי זה יוצא שהברכה שאומרים בבדיקת חמץ היא משום הביעור שיתרחש למחרת, והבדיקה הוי התחלת הביעור, והברכה נתקנה על הביעור. לכן בדיקת חמץ המתרחשת בזמנה אין בה רק את הדין, כדי שלא יהיה חמץ בביתנו שלא נכשל ח"ו באיסור בל יראה ובל ימצא, אלא יש בה דין נוסף, שהוא ביעור החמץ בפועל. זהו שורש ההבדל שנעוץ בין הבדיקה בזמנה שהיא התחלת הביעור, לעומת בדיקה שלא נעשית בזמנה, הן אם היא נעשית בתוך שלושים יום, והן אם נעשית מראש השנה כשדעתו לחזור בתוך החג, שבדיקה זו נועדה רק להחזיק את הבית שיהיה נקי מחמץ, אבל אין בה משום מצות הביעור. ולכן סובר הרמ"א שיש לברך רק על בדיקה שסמוכה לביעור, שיש בה את הייחודיות של תחילת הביעור, שלשיטתו הוי מצוה בקום ועשה.

אלא שיש לברר מדוע לא נהגו העולם לברך שהחיינו לפני מצות בדיקת חמץ. ועל זה יש ליישב כדברי הרא"ש^א, שברכת שהחיינו שמברכים בליל הסדר כוללת בתוכה ג"כ את ברכת שהחיינו שעל מצות בדיקת חמץ.

האם שייך לברך בשעת הביעור חמץ?

ועל פי דברינו ניתן לתת טעם ותבלין למחלוקת שמובאת במ"ב (תלד סק"ד), שם מובאות שתי דעות בעניין אדם ששכח לברך בשעת הבדיקה- האם יכול להשלים את הברכה בשעת הביעור, או שהפסיד את הברכה, כמו בכל מצוה שלאחר שנסתיימה לא ניתן לברך עליה^ג.

ונראה שנחלקו בחקירה שכתבנו, האם מצות תשביתו תכליתה היא שלא יהיה חמץ ולא איכפת לן אם הוא מבער בפועל, וא"כ הברכה באה בהכרח על הבדיקה,

ג). מובא בטור סימן תל"ב אחר שהביא את שני השיטות בבעל העיטור בענין ברכת שהחיינו בבדיקת חמץ מביא את דעת אביו הרא"ש.

ד). המ"ב פוסק שמי שמברך יש לו על מי לסמוך.

שהיא הפעולה שתיקנו חז"ל כדי להחזיק את הבית שהוא נקי מחמץ, ולכן לא שייך לברך בשעת הביעור על מצווה שנתקיימה כבר במלואה.

לעומת זאת, השיטות שסוברות שיברך בשעת הביעור או חזות שמצות תשבתו היא מצווה המתקיימת בקום ועשה בביעור בפועל, ולכן שפיר שייך לברך בשעת הביעור אם לא בירך בזמן הבדיקה, כי כל מה שניתקן לברך בשעת הבדיקה הוא משום שהיא התחלת הביעור.

סיכום

הבאנו שתי שיטות ששורש מחלוקתן הוא בגדר מצות תשבתו: שיטה אחת או חזות שמצווה זו מתקיימת בשב ואל תעשה, ומטרתה היא שלא יהיה חמץ, ולכן אדם מברך על הבדיקה כל השנה בכל עת שנצרך לבדוק ואין הוא מברך שהחיינו משום שאין היא מצווה מזמן לזמן. אם שכח ולא בירך בשעת הבדיקה לא שייך לברך בשעת הביעור.

שיטה שניה או חזות שמצווה זו מתקיימת בקום ועשה, ובשביל לקיימה צריך להשבית חמץ בפועל, כגון שריפתו או לפוררו ברוח. ועל פי זה הסקנו שישנו פן מיוחד בבדיקה הנעשית באור לי"ד, שהיא נחשבת תחילת המצווה של תשבתו, ולכן מברכים דווקא על בדיקה זאת ולא על בדיקה המתבצעת במשך השנה, ולכן שייך לברך בה ברכת שהחיינו (ומה שלא נוהגים, כבר כתבנו בשם הרא"ש שסומכים על ברכת שהחיינו בליל הסדר). ואם שכח לברך בשעת הבדיקה, שייך שיברך בשעת הביעור, שהרי הוא עדיין עוסק באותו מצות תשבתו שהחלה בבדיקה ותכליתה בביעור.

